

В. М. КОВАЛЬЧУК,
*доцент кафедри всесвітньої історії
та методики викладання суспільних дисциплін
Міжнародного економіко-гуманітарного
університету ім. академіка Степана Дем'янчука,
науковий співробітник Інституту
української археографії та джерелознавства
ім. М.С. Голубовського НАН України*

ВИКОНАВЧІ ДОКУМЕНТИ ОУН(Б) І ЗАПІЛЛЯ УПА У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація

У статті дається комплексна характеристика виконавчих документів ОУН(Б) і запілля УПА, з'ясовується місце, яке вони займали у системі документації цих структур у роки Другої світової війни

Аннотация

В статье дана комплексная характеристика исполнительных документов ОУН(Б) и заполья УПА, установлено место, которое они занимали в системе документации этих структур во время Второй мировой войны

Annotation

This article deals with the place of the OUN(b)-zapillya UPA executive documents in the documentation system of these structures during the period of the World War II.

Одне з найважливіших місць у комплексі документів з історії Організації українських націоналістів-бандерівців (далі - ОУН(Б)) займають виконавчі документи - звіти, "інформації", "денники". Останнім часом вони активно залучаються до наукового обігу, адже у порівнянні з іншим різновидами повстанських документів мають потужний інформаційний потенціал, насичені різними відомостями. Виконавчі документи вигідно відрізняються від наказів, інструкцій та інших різновидів строкатістю своєї інформації, що дозволяє розглядати їх не тільки як джерела про організаційну структуру та головні напрямки діяльності ОУН(Б) і Української повстанчої армії (далі -УПА), але й у якості рупора етнографічної, психологічної, географічної та військової інформації.

Спершу, внаслідок видової класифікації письмових джерел ОУН(Б), звіти, "інформації" та "денники" разом з "посвідками", списками, реєстрами та діловими листами були зараховані нами до *звітних* документів (класифікація №1) [15, с. 126]. Час показав недосконалість такого поділу. Він виявився дещо штучним і "розмитим", не враховував усіх нюансів діловодства в ОУН(Б). З огляду на це, виявилось доречніше класифікувати повстанські документи за взірцем дослідника В. Горобця. Він, працюючи з актовими джерелами доби Гетьманщини, поділив їх на *виконавчі*, директивно-розпорядчі, засвідчувальні, обліко-

во-статистичні, слідчі, оповіщувальні, процесуально-вирокові та персонально-ділові [1, с. 32]. Якщо подібним чином розділити документи ОУН(б), то звіти, "інформації" та "денники" - це різновиди виконавчої документації, а списки та реєстри є обліково-статистичними документами (класифікація № 2) [16, с. 31—32]. Автор у цій статті дотримується класифікації № 2.

Звітні документи були головною складовою зворотного потоку документів "знизу" "догори" в організаційній структурі ОУН(б) і УПА. Особливо багато таких джерел збереглося за 1943-1944 рр.

З 1942 року і далі провідники та коменданти надсилали звіти кушів (підрайонів) у райони, далі - до нацрайонів, а звіди вони адресувалися комендантам округ. За логікою, з середини 1943 р. останні мусили передавати звіти Головному командуванню УПА, але таких документів виявити не вдалося. Ця структура, як припускав І. Марчук, також повинна була звітувати, однак жодного такого документа не віднайдено [17, с. 30-33].

Звіти адресувалися як по професійній лінії (наприклад, від референта зв'язку району до референта зв'язку надрайону), так і комендантові того "терену", в якому перебував референт певного напрямку діяльності.

Найчастіше провідники (коменданти) готували звіти 1 раз на місяць [28, арк. 115; 19, арк. 5; 22, арк. 84-85]. Іноді трапляються такі документи за 25 [28, арк. 44], 20 [7, арк. 29], 15 [12, арк. 24], 12 [25, арк. 44], 10 [28, арк. 33; 25, арк. 43; 8, арк. 73], 9 [28, арк. 130] і 7-8 [6, арк. 91-93] днів Щодо звітів референтів. Звіти політичних референтів виходили щорічно, 1 раз на місяць чи на 10 днів [30, арк. 81]. Політичний референт Сарненського надрайону ВО "Заграва" у жовтні 1943 р. вимагав від голів районних та сільських управ звітувати щотижня [14, арк. 20-20 зв.]. Звіти, що відносяться до діловодства інших референтур, наприклад організаційних чи організаційно-мобілізаційних, виходили 1 раз на 10 днів [28, арк. 182] або щомісяця. Є відомості про щорічні та 30-денні звіти референтур Українського Червоного Хреста (далі - УЧХ) [2, арк. 4].

У архівних фондах зберігаються звіти з найрізноманітнішими назвами. Наприклад, регулярні звіти провідників (комендантів) називалися: "з праці" [2, арк. 107] (за структурою нагадує звіти "про перебіг праці" [8, арк. 78], "по райони" [30, арк. 21] або "з терену" [30, арк. 24]), "з проведення пропаганди" [18, арк. 55], "організаційний" [28, арк. 5] (структура подібна до звіту "затруднених людей") [28, арк. 162 зв.-164]. Були також сезонні звіти. Наприклад, комендант ВО "Заграва" у наказі від 11 жовтня 1943 р. вимагав, щоб підлегли у нацрайонах і районах щоденно звітували "про збір теплого одягу" [28, арк. 87].

Періодичні і неперіодичні звіти політичних референтур, у т.ч. їхніх внутрішніх підрозділів, також називалися по-різному: "політичний" [21, арк. 3], "суспільно-політичний" [27, арк. 24; 30, арк. 28], "суспільно-політичного стану" [18, арк. 33], "з проведення вишколу" [20, арк. 13], "відділу кадрів" [11, арк. 37], про "стан бібліотек" [24, арк. 19], "стан шкільництва" [27, арк. 28].

У жовтні 1943 р. у ВО "Заграва" референти Служби безпеки (далі - СБ) були звільнені від обов'язку регулярно звітувати комендантам. Як з цього приводу йшлося в наказі коменданта Костопільського нацрайону, "референт СБ коменданта запілля інформує лише з розвідки, поза тим звітувати не зобов'я-

заний” [28, арк. 72]. У мережі автономних референтур СБ існували звіти виконавчих рефератів [4, арк. 259], “зі складу персоналу” [4, арк. 270], “з теренових подій” [9, арк. 48] (“про події в терені”) [5, арк. 179].

До діяльності організаційно-мобілізаційних референтур відносяться періодичні звіти “з праці” [10, арк. 183], “команди военкомату” [30, арк. 30], “з району” [28, арк. 138], про “допомогу військовим родинам” [6, арк. 72] або “уділення помочі родинам” [28, арк. 59]. Були звіти оргмобів, які готувалися час від часу. Так, організаційно-мобілізаційний референт Рівненського повстанського надрайону “Тигр” наприкінці тексту наказу ч. 4 від 9 жовтня 1943 р. про ліквідацію польських пам’яток матеріальної культури зауважив, що “по виконанні наказу додати звіт, як пройшла праця” [26, арк. 7].

Господарчі референти, крім регулярних звітів про свою роботу впродовж місяця і “заготівельних” [13, арк. 28] документів, готували неперіодичні звіти (про “консервацію яєць” [13, арк. 5], “збіжжевий баланс”, “овечки” [28, арк. 125-126], діяльність кустарних промислів та інше).

Діяльності референтур зв’язку та жіноцтва стосувалися звіти “з праці” [23, арк. 80].

Є свідчення і щодо звітування “з коляд”, “з відзначення свят” і збору грошей до національного фонду [3, арк. 9]. Звіти про перелічене вище могли готувати працівники різних організаційних ланок - як коменданти, так і референти. Зокрема, провідник Костопільського району “Ворон” 17 лютого 1943 р. наказував “підпровідникам” з “апарату в районі”, що “має бути надісланий звіт з коляд, про котрий згадується вже понад 10 разів”, й звіти про проведення святкових заходів з вшанування героїв Крут і Ольги Басараб. “Ворон” також наголошував, що підпровідники мають здати по 11143 крб. на “фонд організації” (його ще називали “національним фондом”) [3, арк. 9].

Автори директивно-розпорядчих документів часто регламентували час звітування. Так, 2 жовтня 1943 р. комендант Костопільського нацрайону “Долина” “Ворон” наказував підлеглим у повстанських районах здавати звіти про “уділення помочі родинам” 5 числа кожного місяця [28, арк. 59]. 23 жовтня 1943 р. він заявив, що хоче отримувати від них звіт “з праці” за місяць “на день 9 кожного місяця” [28, арк. 107]. 1 вересня 1943 р. “Костомаров” - комендант району “Іскра”, який входив до Костопільського нацрайону, - закликав працівників кушів і станиць свого району надсилати звіт про працю “на день 1 кожного місяця” [12, арк. 40].

Коменданти і референти різних територіальних осередків ОУН(б) до свого обов’язку складати звіти ставилися по-різному. З одного боку, окремі діячі організації докладали до цього неабияких зусиль. Так, дуже насичений інформацією звіт за жовтень 1943 р. коменданта “терену” “Степ” за обсягом нараховує аж 19 сторінок щільного машинописного тексту [20, арк. 13-22]. Втім, іноді коменданти та референти у районах, кущах і станицях через різні причини зволікали з підготовкою документів. 24 вересня 1943 р. керівниця жіночого відділу юнацької референтури Костопільського надрайону “Долина” “Зависна” наполягала, щоб її підлегла “Зависна” прибула на зустріч, захопивши зі собою “матер’яли для звіту”, тому що він мав бути присланий ще 20 вересня [11, арк. 34]. “Звіт старатимусь завтра вислати, бо всього що треба не позбирав ще”, - відпи-

сував 15 листопада 1943 р. коменданту ВО "Заграва" комендант Столинського надрайону ВО "Заграва" "Шепель" [8, арк 52].

Бувало й таке, що адресат звіту завертав його відправникові, вказавши у документі свої зауваження. Так, 14 жовтня 1943 р. працівник юнацької референтури в повстанському районі "ІІ" "Ковтун" підготував звіт за вересень, але його зверхнику "Остапу" зміст цього документа не сподобався і він повернув його назад з низкою своїх маргіналій. Біля речення "Ковтуна" "Щодо dorocтy - давалось декому читати літературу" "Остап" дописав червоним олівцем: "Історію і географію треба викладати усій молоді ... Хто, скільки людей її читали . які матеряли?" [23, арк. 78]. Після розповіді "Ковтуна" про те, як під його керівництвом у куші № 5 юнаки писали реферати "Д.М. Орлик" й вивчали книги "Історія України" і "Географія України", "Остап" залишив такий коментар: "Автор? ...де ці реферати? ... Чи ці книжки прочитав цілий куш?" [23, арк. 78]. На твердження "Ковтуна", що "молодь більш не ідейна, більш пасивна, менше ставиться до справи, ніж молодь слабша", він відповів наступним чином: "Тому робіть щось такого і звітуйте!!!" [23, арк. 78 зв]. До своїх заслуг по роботі в куші № 4 автор звіту зарахував й те, що наглядав за тамтешнім юнацтвом, "...щоб не курили і щоб читали книжки". "Остап" відреагував так: "... Чи роблять конкретну роботу?" [23, арк. 78 зв].

Трапляються звіти, написані у відверто гумористичній формі. Наприклад, у звіті ч. 1 коменданта Столинського нацрайону "Шепеля" можна натрапити на такі авторські фразеологізми, "як полатається пасторові, за стадом женюся, аж язика висолопив", "маю трюх таких шибайголов, що і самому люциперу хвоста відірвали б", "бо з рукопису очі і мозок то б повилазили, то не розбери" [8, арк. 52-53]. Ось як "Шепель" описав один з фрагментів рейду свого організаційного активу селами Жовкіні, Сарники, Олександрів: "Прийшлося заскочити до кількох хат підозрелих. В мегу ока хлопці обскакують хату, трусять і вже як вітер мчать дальше до слідуючої. В інших хатах хлопці як вривуть грімкої, то аж душа сміється, а місцева молодь аж рот роззявляє, а Заверуха наш як підведе "тарара, ціп, ціп", то аж підтупцюють" [8, арк 53]. За стилем цитований звіт "Шепеля" нагадує відомий з історії українського козацтва "лист запорожців до турецького султана".

Інкони до звітів їхні автори долучали додатки, тобто або якісь інші документи, або гроші. 30 листопада 1943 р. комендант "терену" ч. 3 району "Іскра" "Залізняк" писав у звіті, що додає до нього документ "випадки в терені", в якому йдеться про діяльність німецьких ворогів [12, арк. 6]. До слова, в архівах таких додатків обмаль, а якщо вони і є, то, як правило, зберігаються окремо від "материнського" джерела.

Кошти, як правило, надсилалися діловим зверхникам разом із звітами про працю, коляди, свята, хід збору грошей до національного фонду. 30 вересня 1943 р. у "деннику" комендант Костопільського надрайону "Долина" зазначав, що "отримано звіт праці з району Іскра, з звітом - 1695 карб, грошей вкладок" [31, арк. 28 зв]. Провідник "терену" ч. 1 (Костопільщина) "Ворон" 9 березня 1943 р. звітував своєму діловому зверхнику: "надсилається зі звітом національного фонду сім тисяч вісімсот карб та дві тисячі теренового контингенту за місяць березень 43 року" [29, арк. 4-5].

Структура звітів довільною не була. Доказом цього є документ працівника Ковельської округи ОУН(б) "Миколи" 19 липня 1943 р., який він надіслав своїм підлеглим у райони і кущі. У формулярі йдеться про порядок підготовки "політичного" звіту за місяць. У такому звіті, інформував "Микола", слід писати про "терен", "організацію терену", "організацію" [тобто розбудову осередків ОУН(б) - В.К.), "політичні новинки з терену", "суспільну працю" та інші події в терені за 54-ма пунктами, серед яких активність "мас", "червоні в терені, їх діяння", "німці в терені, їх діяння", "пропаганда наша і ворожа" і т.д. [30, арк. 9].

Іноді деякі "рекомендовані пункти" у формулярах звітування підлеглі не зовсім розуміли й тому виникали казуси. Наприклад, у пункті VIII "Погляди і розваги" свого звіту за листопад 1943 р. комендант Шацького району "Ринок" ВО "Турів" "Коваленко" зазначив таке: "Не розумію, нащо а які погляди повинен мати". "Коваленко" не помітив помилки у назві пункту VIII свого звіту. Цей пункт чомусь називався "Погляди й *розваги*", тоді як за формуляром потрібно "Погляди і *завваги*" [30, арк. 49-56]. Це могла бути помилка машиністки під час передруку формуляру звітування, надісланого діловим зверхником.

Крім звітів, до виконавчих документів ОУН(б) слід відносити також "інформації" та "денники".

Так, у листопаді 1943 р. коменданти надрайонів, крім щомісячних звітів, 1 раз на 5 днів надсилали для коменданта ВО "Заграва" та його заступника "інформації з терену" [6, арк. 123]. Комендант Костопільського надрайону 30 серпня 1943 р. наказував своїм підлеглим "для орієнтації подавати рухи реф[ерентур] в ... інформаціях" [28, арк. 21]. На відміну від звітів, "інформації" виходили частіше. Відомості, викладені в них, були оперативнішими за повідомлення звітів. На відміну від звітів, в "інформаціях", як правило, йшлося тільки про сутички з ворожими силами, події в "терені" за участю населення. Про саму ж діяльність ОУН(б) в "інформаціях" писали не часто.

Під час архівної евристики склалося враження, що "щоденник" або "денник" - це також окремий різновид виконавчої документації ОУН(б). В архівних повстанських документах згадки про щоденники зустрічаються, і не раз. "Про все зроблене щоденно звітувати в інформаціях та в *щоденнику*", — наказував 5 вересня 1943 р. комендант району "Іскра" "Костомаров" [29, арк. 2]. У фондах ЦДАГО є декілька "денників", зокрема "*денник ро* полагодження справ Ns 1, № 2, № 3", записи в якому стосуються подій у районах Костопільського надрайону "Долина", що сталися упродовж 8 вересня - 6 жовтня 1943 р. [31, арк. 26-28 зв.]. Комендант Столинського надрайону ВО "Заграва" у листопаді 1943 р. також вів "денник". Він писав: "в моєму *деннику*, споминах, от там думок, вражінь, що огонь його знає" [8, арк. 53].

Слід відзначити, що "денники" вели не тільки коменданти, але й референти. Зокрема, зберігся "денник" невідомої працівниці референтури УЧХ [Дубровицького району] ВО "Заграва", в якому вона писала про свою діяльність упродовж 4-25 жовтня 1943 р. [31, арк. 43-47].

Таким чином, і кількісно, і якісно виконавчі документи (звіти, "інформації", "денники") складають дуже важливу частину комплексу документальної спадщини ОУН(б) і запілля УПА. Через свою інформативність та регулярність ці

джерела займали чільне місце у системі організаційного документообігу.

Література:

1. Горобець В. Діловодна документація Гетьманщини XVII ст - Київ, 1993
-
- С. 32.
2. Державний архів Волинської області (далі-ДАВО). - Ф. Р-1021,- Оп. 1.
- Спр. 1.
3. Державний архів Рівненської області (далі-ДАРО). - Ф. Р-30. - Оп. 2. - Спр. 22.
- 4 ДАРО. - Ф. Р-30. - Оп. 2. - Спр. 32.
5. ДАРО. - Ф. Р-30. - Оп. 2. - Спр. 33.
6. ДАРО. - Ф. Р-30. - Оп. 2. - Спр. 34.
7. ДАРО. - Ф. Р-30. - Оп. 2. - Спр. 35
8. ДАРО. - Ф. Р-30. - Оп. 2. - Спр. 37.
9. ДАРО. - Ф. Р-30. - Оп. 2. - Спр. 39.
- 10 ДАРО. - Ф. Р-30. - Оп. 2. - Спр. 59
11. ДАРО. - Ф. Р-30. - Оп. 2. - Спр. 63.
- 12 ДАРО. - Ф. Р-30. - Оп. 2. - Спр. 64.
13. ДАРО. - Ф. Р-30. - Оп. 2. - Спр. 108-а.
14. ДАРО. - Ф. Р-30. - Оп. 2. - Спр. 109
15. Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941-1944 рр.). - Львів-Торонто, 2006. - С. 126.
16. Літопис УПА. Нова серія. Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО "Заграва", "Турів", "Богун" (серпень 1942 - грудень 1943 рр.) / Сохань П. та ін. (ред.), В. Ковальчук (упоряд.). - Київ-Торонто, 2007. - Т. 11. - С. 31-32.
17. Марчук І. Джерела з історії українського національно-визвольного руху на Волині в 1941-1945 рр. у фондах Державного архіву Рівненської області / Український визвольний рух. - 2003. - 36. 1. - С. 30-33.
18. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі - ЦДАВО). - Ф. 3833. - Оп. 1. - Спр. 118
19. ЦДАВО. - Ф. 3833. - Оп. 1. - Спр. 120.
20. ЦДАВО. - Ф. 3833. - Оп. 1. - Спр. 127.
21. ЦДАВО. - Ф. 3833. - Оп. 1. - Спр. 128.
22. ЦДАВО. - Ф. 3833. - Оп. 1. - Спр. 130.
- 23 ЦДАВО. - Ф. 3833. - Оп. 1. - Спр. 279.
24. ЦДАВО. - Ф. 3837. - Оп. 1. - Спр. 2.
25. ЦДАВО. - Ф. 3838. - Оп. 1. - Спр. 43.
26. ЦДАВО. - Ф. 3838. - Оп. 1. - Спр. 52.
27. ЦДАВО. - Ф. 3838. - Оп. 1. - Спр. 58.
28. ЦДАВО. - Ф. 3838. - Оп. 1. - Спр. 59.
29. ЦДАВО. - Ф. 3967. - Оп. 1. - Спр. 5.
30. Центральний державний архів громадських об'єднань (далі - ЦДАГО).
- Ф. 57. - Оп. 4. - Спр. 357.
- 31 ЦДАГО. - Ф. 57 - Оп. 4 - Спр. 366.